

AISHE ARNAUTOVA

Educational Scientific Institute of Philology and Journalism
Taurida National University named after V.I. Vernadsky, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7105-7464
x.aishe.a@gmail.com

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ У СУЧАСНІЙ КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ МОВІ (СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА)

SOME FEATURES OF COMPLEX SUBJECT SENTENCES WITH SUBSTITUTE SIGNIFICANTS IN THE MODERN CRIMEAN TATAR LANGUAGE (STRUCTURE AND SEMANTICS)

Complex sentences with contracted definitions are one of the little-studied types of complex sentences. The lack of thorough research on this topic is due to historical events and the difficult political situation, which led to understudy and fragmentary knowledge of the grammar of Crimean Tatar language in general and other branches of Crimean Tatar philology and led to the decline not only language but also literature.

All branches of science that study Crimean Tatar history, culture, and traditions are also affected, and the very existence of qirimli people is under threat.

Complex sentences have been studied separately, but it is worth mentioning the work of well-known Turkologists and linguists, such as B. Choban Zade, U. Kurkchi, N.A. Baskakov, I.Kh. Akhmatov, E. Sevortyan, A. Islamov, E. Akmollaev, L. S. Selendili (L.S. Okaz), who became a significant contribution to the development of Crimean Tatar linguistics. In the process of studying the syntax of a complex sentence of the modern Crimean Tatar language, we turned to the following sources: “Tatar tilinin gramatikasy” II qisim (Syntax) “by Asan Islamov (Simferopol: Gosizdat Krimskoy ASSR, 1940) and “Qirimtatar tilinin ameliiati”. Syntax “by E. Akmollayev (Tashkent:” UKITUVCHI”, 1989). In these works, a complex sentence is studied and its classification is given.

In this article we have revealed the features of semantics and structure of complex sentences with subordinate clauses, analyzed the ways and means of their connection, described the problems of punctuation.

As a result, we have identified 3 types of complex sentences with contracted definitions depending on the structural features and means of communication. Of course, our study is not final and needs more thorough research in the future.

Keywords: syntax, compound sentence, conjunctions, structure, punctuation, semantics.

1. Вступ

Проблема складнопідрядних речень привертає увагу багатьох учених, тюркологів (Ислямов 1940; Кононов 1960; Грунина 1961; Гаджиева 1973; Мусаев 1980; Меметов 2003; Генріх Янковській 2010; Бабайцева 1981; Акьмолаев 1989; Рустемов 2017), які прагнуть дослідити їх структуру і семантику. На жаль, на сучасному етапі розвитку кримськотатарського мовознавства синтаксис складнопідрядних речень спеціально не досліджувався. Цим зумовлена актуальність заявленої теми.

У статті ми розглянули семантику та структуру складнопідрядних речень з підрядними означальними.

Об'єктом нашого дослідження є складнопідрядне речення (далі СПР) з підрядними означальними.

Предметом нашого дослідження є структурно-семантичні особливості, а також засоби та способи зв'язку компонентів досліджуваних нами СПР.

Мета нашої статті — виявити особливості семантики і структури складнопідрядних речень з підрядними означальними, проаналізувати способи й засоби їх зв'язку, охарактеризувати проблему пунктуації.

Для досягнення поставленої **мети** необхідно вивчити теоретичний матеріал, методом суцільної вибірки зібрати й дослідити практичний матеріал, проаналізувати структуру і семантику зібраних прикладів складнопідрядних речень з підрядними означальними, виявити способи і засоби їх зв'язку, проаналізувати виявлені варіанти пунктуації в реченнях досліджуваного виду.

Результати нашої роботи можуть використовуватися в якості науково-практичного матеріалу на лекційних та семінарських заняттях із сучасної кримськотатарської мови, на практичних заняттях з кримськотатарської мови у закладах вищої освіти, де навчаються філологи та перекладачі кримськотатарської мови. Цей матеріал також стане в нагоді для середньої загальноосвітньої школи з вивченням кримськотатарської мови та при написанні навчальних посібників і підручників для шкіл і закладів вищої освіти.

2. Виклад основного матеріалу

Одним з маловивчених видів складнопідрядних речень є речення з підрядними означальними. Причиною відсутності ґрунтовних досліджень і фрагментарності знань з граматики кримськотатарської мови в цілому і з теми складнопідрядних речень зокрема, а також з інших галузей кримськотатарської філології, стали історичні й політичні події, що призвели до занепаду не тільки мови, а й літератури. Потерпають усі галузі науки, що вивчають кримськотатарську історію, культуру, традиції, крім того, під загрозою опинилося і саме існування народу. Цим пояснюється малодослідженість деяких розділів граматики кримськотатарської мови.

2.1. Рівень дослідженості складнопідрядних речень з підрядними означальними у кримськотатарській мові

Складнопідрядні речення сучасної кримськотатарської мови не досліджувалися окремо, проте варто назвати роботи відомих тюркологів і лінгвістів, таких як Б. Чобан Заде, У. Куркчі, Н.А. Баскаков, І.Х. Ахматов, Е. Севортян, А. Іслямов, Е. Акмоллаєв, Л.С. Селенділі (Л.С. Оказ), які стали вагомим внеском у розвиток кримськотатарського мовознавства.

У процесі вивчення синтаксису складнопідрядного речення сучасної кримськотатарської мови ми звернулися до таких праць: *«Татар тилининь граматакасы» II кыбысым (Синтаксис)*» доцента Асана Іслямова (Симферополь: Госиздат Крымской АССР, 1940) та *«Кърымтатар тилининь амелияты. Синтаксис*» Е. Акмоллаєва (Ташкент: «УКИТУВЧИ», 1989). У цих роботах досліджується складнопідрядне речення і наводиться його класифікація.

Нагадаємо, що згадана робота А. Іслямова довгі роки не була доступною для широкої аудиторії молодих дослідників і викладачів кримськотатарської мови. І робота Е. Акмоллаєва є доказом цього. Наведені нижче класифікації складнопідрядних речень двох лінгвістів і короткі характеристики одного з видів складнопідрядного речення, досліджуваного нами, наочно демонструють, що робота Акмоллаєва, написана у 1989 р., дуже відрізняється від роботи А. Іслямова, виданої в 1940 р.

Необхідно зазначити, що в двох представлених класифікаціях, незважаючи на деякі відмінності, є досліджуваний нами вид складнопідрядного речення.

А. Іслямов, дає таке визначення СПР з підрядними означальними: *Табилли джумле баш джумленинь азаларындан бир да бирисини иза этип,*

айырып кельсе, бойле джумлелерге **айырыджы джумле дерлер** / Якщо підрядна частина СПР пояснює особливості одного з членів речення головної частини, то таке речення називають СПР з підрядними означальними» (переклад наш — А.А.). Далі наводяться способи і засоби зв'язку СПР з підрядними означальними. На думку А. Іслямова, у реченнях такого виду підрядна частина пов'язується з головною за допомогою форм дієприкметника і відповідає на запитання **nasıl? / який?, angisi? / «котрий?»**. Дослідник також вказує на те, що при зв'язку компонентів СПР цього виду за допомогою дієприкметникових форм немає паузи, а тому тут не ставиться кома Наприклад: *Мемет бизни беклеп къалгъандыр **degen** фикир бизни чокъ раатсызлады. / Memet bizni beklep qalğandır **degen** fikir bizni çoq raatsızladı. / досл. Мемет нас очікуючи залишився така думка нас багато (сильно) турбувала. / Думка, що Мемет вже давно чекає, дуже турбувала нас.*

Необхідно так само відзначити роль займенника **degen**, який розташовується перед одним з членів головної частини СПР, конкретизує і пов'язує його з підрядною (придатковою) частиною, у якій пояснюються і виділяються його особливості.

2.2. Функціонування сполучника «degen» у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними. Структура та семантика

У реченнях досліджуваного виду слово **degen** виконує функцію сполучника.

Представлений А. Іслямовим варіант СПР з підрядними означальними зустрічається у кримськотатарських творах депортаційного періоду.

Розглянемо приклади:

1) «*Бу расткелиш Алимни пек къувандырса да, айны вакъытта, юрегинде элесленюв дуйгъулары къозгъалды: падишанынъ козюнде олгъан, онынъ чокътан чокъ мукафатларынен такъдирленген бу имтиязлы адам «айдамакъ»ны забитлернинъ къолуна берmezми, **degen** фикир акъылындан йылдырым тезлигинен келип кечти»* (Болат 1980) /*Bu rastkeliş Alimni pek quvandırsa da, aynı vaqıtta, yüreginde elesleniv duyğuları qozğaldı: padişanıñ közünde olğan, onıñ çoqtan çoq mukâfatlarinen taqdirlengen bu imtiyazlı adam «aydataq»nı zabitlerniñ qoluna bermezmi, **degen** fikir aqılundan yıldıırım tezliginen kelip keçti.* / досл. - Ця зустріч Аліма дуже радувала хоч, в той самий час, у серці його настороженості відчуття посилились: той який був на очах у падишаха, його багатьма нагородами нагороджений ця привілейована людина «айдамак»а в руки офіцерів не віддасть чи така думка у розумі блискавка швидкістю пройшла. / Хоч ця зустріч і порадувала Аліма, в його серці оселилося відчуття настороженості: чи не віддасть ця

привілейована людина, яка перебуває в милості уряду і удостоєна багатьох нагород, «айдамак»а в руки офіцерів, — така думка, немов блискавка, пронеслася в його голові.

У даній конструкції СПР з підрядними причини входить досліджуваний нами СПР з підрядними означальними, яке знаходиться в підрядній його частині. У головній же частині конструкції ми бачимо так само складнопідрядне речення з підрядним супротивним – *Bu rastkeliş Alimni pek quvandırsa da, aynı baqıtta,yüreginde eleslenüiv duyğuları qozğaldı:...* У представленій роботі наша увага зосереджена на тій частині речення яка розташована після двокрапки: – ... *radışanıñ közünde olğan, onıñ çoqtan çoq tukâfatlarinen taqdirlengen bu imtiyazlı adam «aydamaq»nı zabitlerniñ qoluna bermezmi, **degen** fikir aqılından yıldırım tezliginen kelip keçti. / ... чи не віддасть ця привілейована людина, яка перебуває в милості уряду і удостоєна багатьох нагород, «айдамак»а в руки офіцерів, — така думка, немов блискавка, пронеслася в його голові. Підрядна частина речення розташовуючись перед головною, описує підмет *fikir*-думка головного речення відповідає на запитання «**яка думка** немов блискавка, пронеслася в його голові? / **nasil** fikir aqılından yıldırım tezliginen kelip keçti?*

Семантичним змістом цього речення є - **аналіз ситуації, що склалася.**

2) *Эр бир агъырлыкънынъ, етишмемезликнинъ астындан куреш ве чалышувнен чыкъмакъ мумкюн, **деген** фикир онынъ ишлерине чокъ файда бермеді. (Эмин 1970) / Er bir ağırlıqniñ, yetişmemezlikniñ astından küreş ve çalışuvnen çıqmaq mümkün, **degen** fikir onıñ işlerine çoq fayda bermedi. / (досл. – кожної складності, недолік з під боротьбою і працею вийти можна, **така** думка його роботі(справі) багато корить не принесло) / Всі труднощі і недоліки можна подолати працею і боротьбою, — така думка не принесла йому багато користі у справах.*

Наведене речення є СПР с означальною підрядною частиною, компоненти якого зв'язуються також словом **degen**, виконуючого функцію сполучника в наведеній конструкції. Головна частина речення розташовується після підрядної частини СПР. Підрядна частина зв'язується з головним реченням описуючи його підмет **fikir**-думка, виражений іменником. Підрядна частина відповідає на питання, поставлене від головного: *nasil fikir onıñ işlerine çoq fayda bermedi? / яка думка не принесла йому багато користі у справах?*

Семантичний зміст цього речення — **виклад дійсності.**

3) *О, фикир ве тюшюнджелеринден тыш оларакъ, Къурандан, «интикъамынъыз чеккен джезанъызнен бир кельсин», **деген** сурени эберден мисаль кетиргенде, джемааткъа козь ташлады (Болат 1980) / O, fikir ve tüşüncelerinden tış olaraq, Qurandan «intiқamıñız çekken cezanen bir kelsin», **degen** sureni ezberden misal ketirgende, cemaatqa köz taşladı» / (досл. – Він, думка і роздумів від зовні будучи, з Корану, «нехай ваша помста*

стражданню однакова приходить», **таку** суру напам'ять приклад навів коли, на громаду око (погляд) кинув (окинув) / Він, відсторонившись від своїх думок, як приклад промовляючи напам'ять (таку) суру з Корану: «Нехай ваша помста буде рівнозначною пережитому вами стражданню», окинув поглядом присутніх мусульман людей.

У СПР є підрядним означальним, компоненти якого так само зв'язуються з допомогою слова **degen**, виконуючого функцію сполучника в наведеній конструкції. Головна частина речення розташовується після підрядної частини СПР. Підрядна частина приєднується до головної описуючи його підмет «*süreni – суру (стих з Корану)*» вираженого іменником. Підрядна частина відповідає на запитання поставлене від головного речення: *nasıl / angi sureni ezberden misal ketirgende, cemaatqa köz taşladı? / яку суру з Корану як приклад промовляв напам'ять глянув на людей?*

Семантичний зміст цього речення — **вплив на ситуацію, що склалася**.

Зіставляючи пунктуацію у наведених вище реченнях з представленими прикладами А. Іслямова бачимо відмінності. У підручнику А. Іслямова дається опис пунктуації СПР з підрядними означальними, де обґрунтовується відсутність коми перед займенником **degen / degen**, однак в опрацьованих нами джерелах, написаних у період депортації, ми бачимо використання коми в таких конструкціях.

А. Іслямов наголошує на відсутності паузи між головною і підрядною частинами СПР з підрядними означальними, у зв'язку з чим обґрунтовує відсутність необхідності коми в таких реченнях.

Враховуючи той факт, що до сьогодні питання пунктуації СПР з підрядними означальними в сучасній кримськотатарській мові не досліджено, а робота доцента А. Іслямова є єдиною, де порушується питання пунктуаційного оформлення речень досліджуваного типу, можемо вважати, що пунктуаційне оформлення речень у джерелах більш пізнього періоду, наявність коми перед займенником **degen**, є наслідком політики асиміляції і повної русифікації СРСР, що спричинила низку змін у граматиці багатьох мов.

2.3. Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень з підрядними означальними з сполучниковими засобами на -ca; -ce / -sa; -se; kimniñ — onı; nasıl — oyle; kim — onıñ

У роботі Е. Акмоллаєва складнопідрядні речення з підрядними означальними поділяються на два типи:

Залежна (підрядна) частина розташовується перед головною, сказане підрядної частини виражене дієсловом умовного способу, утвореного за

допомогою приєднання сполучникового афіксу **-ca; -ce / -sa; -se**. Головна і залежна частини речення містять узгоджені між собою займенники **кимнинь — онынь / kimniñ — oniñ, насыл-ойле / nasıl — oyle, ким — онынь / kim — oniñ**. Наприклад: *Кимнинь тарысы чокь олса, онынь боденеси олма*. / *Kimniñ tarısı çoq olsa, oniñ bodenesi olma*. / досл. – *Кого проса багато буде, того перепелом не будь*. / *Не будь перепелом того, у кого більше проса*. Такий вид конструкцій часто зустрічається у фольклорних текстах (казки, прислів'я, приказки) і найчастіше характеризує або описує особистість, форму її поведінки. У наведеному прислів'ї представлені узгоджені займенники **кимнинь — онынь / kimniñ — oniñ**.

Як відомо, у СПР з підрядними означальними підрядна частина характеризує або описує особливості одного з членів головного речення, від якого можна поставити відповідні запитання **насыл? / -nasıl? / який?, ангиси? / angisi? / котрий?** У конструкції Акмоллаєва (1989) (*Кимнинь тарысы чокь олса, онынь боденеси олма*) / «*Kimniñ tarısı çoq olsa, oniñ bodenesi olma*» складно поставити запитання, що відповідає цьому виду речень, оскільки логічним запитанням у цьому випадку буде **кимнинь? — kimniñ?**) Е. Акмоллаєв у своїй роботі, підготовленій для носіїв кримськотатарської мови, описуючи наведене в якості прикладу речення, не уточнює значення лексеми **кимнинь / kimniñ** у даному контексті. Враховуючи сучасну мовну ситуацію внаслідок відомих політичних подій, а також факт навчання кримськотатарської мови переважно неносіїв, вважаємо необхідним уточнити семантику такого виду конструкції.

У СПР з підрядними означальними, що містять у своїй конструкціях займенники **кимнинь — онынь / kimniñ — oniñ** і **ким — онынь / kim — oniñ, ким / kim** – хто синонімічно із займенником **ангиси / angisi** або **кьайсы, кьайсы бири / qaysı, qaysı biri**, котрий у разі заміни займенника **кимнинь / kimniñ** на **ангисининь / angisiniñ, кьайсынынь / qaysınıñ, кьайсы бирининь / qaysı biriniñ** або **ким / kim** на **ангиси / angisi, / кьайсы / qaysı, кьайсы бири / qaysı biri** семантика речення не змінюється. Наприклад: *Kimniñ tarısı çoq olsa, oniñ bodenesi olma*. / *Qaysı biriniñ (або розм. qaysınıñ) tarısı çoq olsa, oniñ bodenesi olma*.

Наступні приклади, взяті з фольклору, так само обґрунтовують нашу думку:

Кьайсы бирининь эти чокь олса, оны алып кель! / *Qaysı biriniñ eti çoq olsa, oni alıp kel*. (Велиулаєва 1990) /досл. – *Кого м'ясо багато буде, того принеси!* / *Принеси того, у котрого м'яса буде більше!*. У наведеному в прикладі СПР головна і підрядна частини пов'язуються між собою за допомогою узгоджених прикметників **qaysı biriniñ – oni** і афіксу умовного способу дієслова **-sa**, який пов'язаний з присудком вираженого дієсловом **olmaq - ol+sa**. Підрядна частина розміщується перед головним реченням. У наданому реченні прикметник **qaysı biriniñ** можна замінити синонімічним

йому *angisiniñ*. Однак слід зазначити, що використання прикметника *kimniñ* в цьому випадку використовувати не можна, тому що як відомо *kimniñ* використовується тільки у контексті з описом або характеристикою людини, його особливостей, якості характеру соціального статусу тощо. Підрядна частина відповідає на запитання, поставлене від головного речення: *angisini / qaysı birini alıp kelmek? / яку (котру) принести?*

Семантичний зміст цього речення — *визначення умови якості предмета для вчинення дії*.

Кумеске бар да, козюнъе къайсы бир тавукъ къараса (лит. бакъса), оны сойып, мында кетир. (Велиулаева 1990). / *Kümeske bar da, közüne qaysı bir tavuq qarasa (лит. baqsa), oni soyıp, mında ketir / (досл. – Піди у курник і в око яка курка подивиться, ї(му ї) заріж, сюди принеси) / Піди у курник і заріж ту курку, яка тобі сподобається, і принеси сюди.*

У наведеному в приклад СПР підрядна частина також розташовуючись перед головним реченням зв'язується з допомогою узгоджених прикметників *qaysı bir – oni* та афіксу умовного способу *-sa*. В цьому реченні прикметник - *qaysı bir* можна замінити на синонімічне йому «*angisi*». Підрядна частина відповідає на питання, поставлене від головного: *qaysı birini / angisini soyıp, mında ketirmege?*

Семантичним змістом цього речення є — *надання вибору задля вчинення дії*.

Къайсы биримиз башта ачувлансакъ, онынъ териси сьдырыладжакъ (Велиулаева 1990). / *Qaysıbirimiz başta açuvlansaq: onıñ terisi sıdıralacaq. / досл. — Який з нас на початку розлютиться, його шкіра і буде здерта / Хто з нас першим розлютиться, того шкіра буде здерта.* У СПР підрядна частина також розташовується перед головним реченням. Компоненти даного СПР пов'язані між собою за допомогою узгоджених прикметників *qaysı birimiz – onıñ* і афіксу умовного способу *-sa*. В наданому реченні прикметник *qaysı birimiz* можна замінити на синонімічне йому «*angisi*», атакже и местоимение «*kim*». Підрядна частина відповідає на питання, поставлене від головного речення: *qaysı birimizniñ / angisiniñ / kimniñ terisi sıdıralacaq?* Семантичний зміст цього речення — *визначення умови договору або пари*.

Структура і семантика наведених речень відповідає прикладу, представленою в підручнику Е. Акмоллаєва. Важливо зазначити, що в контексті представлених нами прикладів можна також замінити займенник *къайсы бирининъ / qaysı biriniñ*, що узгоджується із займенником *оны / oni* на *ангиси + нинъ / anqisi + niñ* або *анги бирининъ / анги biriniñ, кимнинъ / kimniñ*.

Далі Е. Акмоллаєв пояснює функцію частин описуваного СПР з підрядними означальними, вказуючи, що (залежне речення дає узагальнене значення, а головне конкретизує його за допомогою займенника

оны + нь / **опи + њ**, залежна частина речення відповідає на запитання **кимнинъ / кітпій?** або **ненинъ / пепій?**, поставлених від головного). І як приклад наводить варіант конструкції, який часто використовується у фольклорних творах або поезії, де означальна частина або відокремлені другорядні члени речення можуть змінювати своє місце розташування в реченні: *Омюринъ насыл олса, олюминъ де шундай олур.* / *Ömürinîñ nasıl olısa, ölüminîñ de şunday olur* / *Яким буде твоє життя, такою буде і твоя смерть.* (переклад наші.) У цій конструкції **шундай / şunday** — діалектизм, літературною нормою прийнято вживання **ойле / öyle**.

2.4. Використання союзу «кі», у складнопідрядному реченні з підрядними означальними у кримськотатарській мові. Структура і семантика

Головне речення розташовується перед залежним і зв'язується з ним за допомогою сполучника **ки / kî**. У складі головного речення вживаються займенники **ойле бир / öyle bir**, **о къадар / o qadar**. Наприклад: *Мисаль оларакъ, ойле бир районлар ве хозяйстволар кетирильди ки, озьлериндеки резервлерини деръал арекетке кетирип, сель акибетлерини джесюрликнен битирмектелер* / *досл. – На приклад такі райони та господарства були наведені що, свої резерви одразу до дії привів, селю наслідки з відвагою закінчити мають.* / *На приклад, були наведені такі райони та господарства, що (які/котрі) одразу застосовуючи свої резерви, з відвагою мають усунути наслідки селю.*

У головному реченні займенник **ойле бир / öyle bir**, зв'язуючись з іменниками **районлар / rayonlar** і **хозяйстволар / hozâystvolar**, означає їх загальну ознаку. У підрядній частині СПР ці іменники **районлар / rayonlar** і **хозяйстволар / hozâystvolar** конкретизуються особистим займенником (**олар / olar**). Схематично це виглядає так: *ойле бир районлар ве хозяйстволар ... ки, олар* Якщо слова як **ойле бир / öyle bir**, що виконують узагальнюючу функцію, не конкретизуються займенниками третьої особи, то СПР вже буде не з підрядним означальним, а стане СПР з підрядним наслідку. Наприклад: *Асан акъай буны ойле бир давушнен сейледі ки, еки дакъкъа ичинде орталыкъ чым-чырт олды. Асан агау бини оyle birdavuşnen söyledi kî, eki daqqa içinde ortalıq çım-çirt oldı.* / *досл. – Асан акай це так голосно сказав що, дві хвилини всередині навколо тихо стало.* / *Асан акай сказав це так гучно, що в продовж двох хвилин усюди настала глуха тиша.*

У головному реченні займенник **ойле бир / öyle bir** узагальнює ознаку іменника **давушнен / davuşnen**, проте у підрядній частині він не конкретизується особистим займенником, а викладаються результати дії, описаної

в головному реченні. Займенник **о, олар** / **о, olar** пояснює підмет підрядної частини. Зміст підрядного речення, у свою чергу, пояснює зміст головного (Акмоллаева1989).

Отже, у СПР з підрядними означальними зі сполучником **ки** / **кі**, іменник головної частини речення конкретизується та обґрунтовується займенником третьої особи підрядної частини. Наприклад: *Санъа ойле бир иляджлар кетирдим **ки, оларны** эки-учь кере сильсем, кене анадан догъма бенъсиз-тамгъасыз бир сабий киби олурсынъ.* (Болат 1980). / *Sañâ öyle bir ilâclar ketirdim **ki, olarnı** eki-üç kere silsem, kene anadan dođma beñsiz-tamğasız bir sabıy kibi olursıñ.* / *досл. – Тобі **такі** ліки приніс **що, їх** два-три рази намастити якщо, знову від матері народжений без подряпини немовля як станеш. / Я приніс тобі такі ліки, що намастивши їх два-три рази станеш як немовля без єдиної подряпини.*

У СПР з підрядним означальним даного виду, як і у всіх складнопідрядних реченнях, в яких засобом зв'язку є союз «**ки** / **кі**» конструкція однотипна і стійка: головна частина завжди розташовується попереду підрядної, підрядна частина завжди пояснює головну способами і засоби властивими кожному з типів речень. У досліджуваному нами СПР з підрядними означальними у головному реченні займенник «**ойле бір** / **öyle bir**», пов'язуючись з іменниками означає їх загальну ознаку. У підрядній частині СПР ці іменники конкретизуються особистим займенником (**оларны/olarnı**). Семантичний зміст цього речення можна описати як - *опис перспективи і наслідку в результаті деяких дій або впливу властивості*.

*Лякин мектютпе даа ойле бир сатырлар бар эди **ки, оларнынъ** манасыны Толкъун анълап оламады* (Эмин 1971). / *(досл. – Але у листі ще **такі** рядки були **що, їх** значення Толкун зрозуміти незміг) / Але в листі були ще й такі рядки, що Толку не зміг зрозуміти їх сенс.* У даному прикладі СПР з підрядними означальними головне речення, також розташовуючись перед підрядною частиною і з'єднується з ним за допомогою союзу «**ки/кі**». Займенник **ойле бір** / **öyle bir** зв'язуючись з іменниками означає їх загальну ознаку. У підрядній частині СПР іменник конкретизуються особистим займенником **оларнынъ** / **olarnıñ**. Семантичний зміст цього речення — *опис реальної дійсності та можливості / неможливості*.

Зіставивши представлені кримськотатарськими лінгвістами варіанти складнопідрядних речень з підрядними означальними, можемо дійти висновку, що незважаючи на те, що обидва дослідники у своїх роботах приводили різні за формою конструкції, способи і засоби зв'язку компонентів складнопідрядних речень з підрядними означальним, широко використовувалися у творах написаних у період депортації. Мову, якою написано твори того періоду, прийнято так само вважати сучасною кримськотатарською мовою.

3. Висновки

Таким чином, беручи до уваги факт застосування розглянутих у статті знайдених нами варіантів, слід зазначити, що в сучасній кримськотатарській мові складнопідрядне речення з підрядними означальними можуть утворюватися такими способами:

1. Підрядна частина розташовується перед головною, приєднуючись за допомогою форм дієприкметника і відповідає на запитання **nasıl?** / **який?**, **angisi?** / **котрий?**, **який?**; функцію сполучника виконує займенник **degen**, що розташовується перед іменником у ролі підмета в головній частині. Незважаючи на відсутність паузи між підрядною частиною і головним реченням у текстах, мову яких вважають сучасною, перед сполучником **degen** ставиться кома.
2. Головне речення та підрядна частина поєднуються за допомогою присудка підрядної частини, вираженого дієсловом умовного способу, який утворюється шляхом приєднання афіксу **-ca/-ce**, що виконує функцію сполучника. Головна і залежна частини речення містять узгоджені між собою займенники **kimniñ— onıñ, qaysınıñ — onıñ, qaysı biriniñ — onıñ, qaysı biri — onıñ, angisiniñ — onıñ, angi birisiniñ — onıñ, angisi — onıñ, nasıl — oyle, qaysı — onıñ, kim — onıñ**. Підрядна частина СПР пояснює особливості одного з членів речення головної частини. Пунктуаційно головна і підрядна частина розділяються комою, яка ставиться після присудка підрядної частини, що має у своєму складі афікс умовного способу.
3. Головна і підрядна частини речення поєднуються сполучником **ки**, після якого завжди ставиться кома. У складі головного речення, розташованого завжди попереду залежного, вживаються займенники **öyle bir, o qadar**. У головному реченні займенник **öyle bir**, зв'язуючись з іменниками, означає їхню загальну ознаку. У залежній частині ці іменники конкретизуються особистим займенником третьої особи **o**: **o + niñ, o + lar, o + lar + niñ**.

Перспективи подальших досліджень. Безумовно наша робота потребує подальших досліджень у напрямку вивчення особливостей структури та семантики, а також проблеми пунктуаційного оформлення СПР з підрядними означальними, на матеріалі текстів пізнього середньовіччя до сучасних джерел різного жанру кримськотатарської мови.

Список літератури:

- Акьмолаев, Э.С. 1989. *Къырымтатар тильнинъ амелияты*. Ташкент: Укьитувчи.
- Алядин, Ш. 1962. *Эгер севсенъ*: роман. Ташкент: Девлет нешрияты.
- Амит, Э. 1986. *Ишанч*: роман. Ташкент: Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты.
- Арнаутова, А.Р. 2008. Некоторые особенности сложноподчиненных предложений с союзом «ки» в крымскотатарском языке. *Культура народов Причерноморья* 140: 32-36.
- Баскаков, А.Н. 1984. *Предложения в современном турецком языке*. Москва: Наука.
- Болат, Ю. 1980. *Алим*: роман. Ташкент: Эдебият ве санъат нешрияты.
- Велиулаева, А., А. Велиев 1990. Акъыллы кирпинен айнеджи тильки джыйынтыкъ. Ташкент: ЧОЛПАН.
- Гаджиева, Н.З. 1973. *Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков*. Москва: Наука.
- Гаджиева, Н.З. 1986. Б.А. Серебряков. *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Синтаксис*. Москва: Наука.
- Грунина, Э.А. 1961. *Некоторые вопросы синтаксиса сложноподчиненного предложения в современном литературном узбекском языке. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Т III. Синтаксис*. Москва: Наука.
- Єдлінська, У.Я. 1961. *Питання історичного синтаксису української мови: на матеріалі листів Богдана Хмельницького*. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР.
- Ислямов, А. 1940. *Татар тильнинъ грамматикасы. Къысым синтаксис*. Симферополь: Кърым АССР девлет нешрияты.
- Кононов, А.Н. 1960. *Грамматика современного литературного языка*. Москва, Ленинград: Издательство академии наук СССР.
- Кочерган, М.П. 1999. *Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти, 233-237*. Київ: Вид. центр Академія.
- Меметов, А. 2003. К. Мусаев *Крымтатарский язык. Ч.1. Общие сведения о языке; Ч.2. Морфология*. Учебное пособие. Симферополь.
- Мусаев, К.М. 1980. К Истории союзов в тюркских языках. *Советская тюркология* 6: 1-8.
- Рустемов, О. 2017. Сполучникові та безсполучникові підрядні зв'язки в текстах кримських кадіаскерських дефтерів. *Південний архів (філологічні науки)* 69: 163-167.
- Самойлович, А.Н. 1916. *Опыт краткой крымскотатарской грамматики*. Петроград, Тип. И. Бораганского.

- Севортян, Э.В. 1966. *Языки народов СССР. Т. 2. Тюркские языки*, 234-259. Москва: Наука.
- Усеинов, С.М. 2008. *Къырымтатарджа-русча-украиндже лугъат*. Тертип этиджи: Акъмесджит: «Тезис» нешрият эви.
- Христианінова, Р.О. 2012. *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові* монографія. Київ: Інститут української мови. Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Шульжук, К.Ф. 2004. *Синтаксис української мови: підручник*. Київ: ВЦ Академія.
- Эмин, С. 1971. *Ираде дерьясы: роман*. Ташкент: Гафургулам эдебият ве санат нешрият.
- Эмирова, А.М. 1998. Крымскотатарская лексикография: современное состояние и перспективы развития. *Культура народов Причерноморья*. Симферополь 3: 293-296.
- Jankowski, H. 1992. *Gramatyka języka krymskotatarskiego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Jankowski, H. 2010. *Język krymskotatarski*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Jean, D. 1941. *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Istanbul: Maarif Vekâleti.

Вебсайты:

- <https://eprints.oa.edu.ua/3182/1/Faryna.pdf> [дата звернення 26.07.2022].
- <http://westudents.com.ua/glavy/10987-28-skladnopdryadn-rechennya-nerozchlenovano-strukturi.html> [дата звернення 26.07.2022]